

тика, фігурний посуд. Розглядається історія, аналізується технологія, художньо-стильові особливості, основні форми та способи оздоблення виробів. У статті розкрито специфіку окремих видів пластики, уведено у науковий обіг нові пам'ятки з музейних колекцій та архівні джерела.

Ключові слова: пластика, іграшка, фігурний посуд, декоративний.

Serzhant L. Глиняная пластика Черниговщины XVIII – первой трети XX в. (по материалам музейных коллекций гончарства и архивов)

Статья посвящена глиняной пластике Черниговщины XVIII – первой трети XX вв. С позиции искусствоведения исследуются такие ее типологические группы: глиняная игрушка, декоративная пластика, фигурные сосуды. Рассматривается история, анализируется технология, художественно-стилевые особенности, основные формы и способы декорирования изделий. В статье раскрыто специфику отдельных видов пластики, введено в научный обиход памятники из музейных коллекций и архивные источники.

Ключевые слова: пластика, игрушка, фигурные сосуды, декоративный.

Serzhant L. Pottery plastics of the Chernihiv area in 18 – the 1st third of 20 century (according to the materials of the museum collections of pottery and archives)

The article deals with the Chernihiv area figuline plastic art throughout 18 to the 1st third of 20 centuries. From the viewpoint of art criticism, the authoress considers such typological groups of this art as earthen playthings, decorative plastic art, and figured earthenware. There is a consideration of the art's history; there is also an analysis of techniques, artistic and stylistic features, principal forms and methods of ware ornamentation. The article exposes the specificity of individual kinds of the plastic art and introduces into studies both new artefacts from museum collections and archival sources.

Key words: plastic art, plaything, figured earthenware, decorative.

[надійшло до редакції: 18.10.2018 р.]

УДК 75.041.5«17/18»

Оксана ЛОМКО
(Батурич)

Портрети Кочубеїв у фондівій колекції Державного Ермітажу

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» вже довгий час по крупинках збирає інформацію про родину Кочубеїв, життя й діяльність якої невід'ємно пов'язана з Батуричем, де до нашого часу збереглася пам'ятка архітектури національного значення – Будинок Генерального суду (будинок В. Кочубея) XVII–XIX ст. У фондівій колекції Державного Ермітажу зберігається значна кількість портретів представників давнього роду Кочубеїв. Вони беззаперечно мають історичну та мистецьку цінність як для України, так і для Російської Федерації.

Державний Ермітаж у Санкт-Петербурзі (з французької мови «*hermitage*» – місце усамотнення) – найбільший в Російській Федерації, один із найбільших у світі художній і культурно-історичний музей. Ермітаж володіє колекцією, що нараховує понад 3 млн. творів мистецтва і пам'яток світової культури. В її складі – живопис, графіка, скульптура і предмети прикладного мистецтва, археологічні знахідки та нумізматичний матеріал [1].

Мета даного дослідження – розглянути історико-культурну та мистецьку цінність чотирьох портретів представників родини Кочубеїв, які зберігаються у фондовій колекції Державного Ермітажу.

Найбільш яскравим представником старовинного козацько-старшинського роду Кочубеїв був Василь Леонтійович Кочубей (бл. 1640 – 1708) – відомий український державний діяч кінця XVII – початку XVIII століть. За гетьмана Івана Самойловича (1672–1687) був управителем Генеральної військової канцелярії. В 1687–1700 роках займав посаду генерального писаря, а в 1700–1708 роках – генерального судді Лівобережної України [2].

Портрет генерального судді Василя Кочубея написаний у Росії невідомим художником, у документах музею датується XVIII ст. Робота має назву «Портрет Василя Леонтійовича Кочубея» (інв. № ЭРЖ – 1914; полотно, олія, розмір 120,5×89 см). На полотні прямокутної форми в овалі зображений погрудний портрет генерального судді в натільній атласній сорочці та накидці, підбитій соболиним хутором. Навколо портрета овалом розміщується надпис: «Василий Кочубей его Царского пресвятого Величества войска Запорозкого судья генеральный» [3].

Унизу під портретом зображено герб, різноманітні військові клейноди та клейноди, які відображають відзнаку влади генерального судді: чорнильниця, «комишина» (інша її назва – «ліска судейська чорна гибанова, просто у срібло оправлена») та печатка «для запечатування завершених справ». Без такого «запечатування» справа вважалася незавершеною [4].

З досліджень відомо, що Кочубеї користувалися трьома гербами: дворянським, графським і князівським. Зображений герб не схожий на жоден із трьох, але містить у собі всю геральдичну символіку роду Кочубеїв. У щиті овальної форми на блакитному полі зображено червоне серце з двома хрестами, «комишина», яка розміщена у центрі, обабіч неї два хрести та півмісяць і зірка. Щит увінчаний звичайним дворянським шоломом. Намет у вигляді стилізованого рослинного орнаменту. Щит, шолом, намет – це ознаки шляхетської гідності. Серце – знак вірності та відданості, хрест – символ віри, зірка та місяць – це ближнє ідеальне небо, яке опікує землю і все, що на ній. Комбінації таких християнських символів, як хрест, серце, зірка, місяць з шаблями, списами, луками, стрілами, тощо часто зустрічаються на різноманітних речах, що побутували в Гетьманщині. Це була своєрідна тогочасна геральдична мода, що разом із релігійним менталітетом Василя Кочубея і вплинули на обрання ним зазначеної символіки для створення свого оригінального герба [5].

Портрет Василя Леонтійовича Кочубея надійшов до Державного Ермітажу в 1946 р. з Музею етнографії народів СРСР (з 1992 р. – Російський етнографічний музей). Наразі не представлений у постійній експозиції [6].

Найбільш відомою постаттю з родини Кочубеїв є правнук генерального судді – Віктор Павлович Кочубей (1768–1834), який зробив визначний політичний внесок у розвиток Російської імперії. Народився в 1768 р. в родовому маєтку Диканьці Полтавського полку (сьогодні – смт. Диканька Полтавської обл.). З 1784 р. виконував різноманітні дипломатичні місії. Вже у 1798 р. був призначений членом колегії іноземних справ із званням віце-канцлера, а в 1799 р. «возведен в графское достоинство». При царюванні Олександра I (1801–1825) відіграє важливу роль у управлінні Російською ім.-

перією. У 1802 р. граф Віктор Кочубей став першим Міністром внутрішніх справ, і займав цю посаду до 1807 р., а також потім із 1819 до 1823 р. В 1831 р. «возведений в княжеское достоинство», в 1834 р. – державний канцлер внутрішніх справ [7].

У фондовій колекції Державного Ермітажу зберігається два портрети Віктора Павловича Кочубея. Один із них представлений у постійній експозиції будинку Головного штабу (зала № 309). Цей портрет написаний у Франції Жераром Франсуа-Паскаль-Симоном (1770–1837) в 1809 р. [8]. Копія даного портрету експонується в Будинку Генерального суду (будинок В. Кочубея) в Батурині.

Жерар Франсуа-Паскаль-Симон – видатний французький живописець і графік доби класицизму й ампіру. Але справжнім його покликанням був портретний живопис. У цьому жанрі художник відрізнявся незвичайним умінням передавати не тільки індивідуальні риси зображуваних особистостей, але і їх роль у житті тогочасного суспільства. Жерар Франсуа ще за життя користувався надзвичайною популярністю і мав заслужений титул «король живописців і живописець королів». Він зумів поєднувати в своїх портретах класичну ясність форм із аристократичною вишуканістю [9].

Робота має назву «Портрет князя В.П. Кочубея» (інв. № ГЭ – 4645; полотно, олія, розмір 66×55,5 см). На полотні прямокутної форми зображений погрудний портрет молодого Віктора Павловича Кочубея в чорному сюртуку з двома комірами та срібними гудзиками. На сюртуку на лівому боці грудей дві нагороди: Орден Святого Апостола Андрія Первозванного та Імператорський орден Святого Рівноапостольного князя Володимира. Це одна з кращих робіт Жерара Франсуа, в якій портретист продемонстрував не лише високу художню майстерність, але й талант проникливого психолога, створивши правдивий і шляхетний образ графа. Гострий проникливий розум Віктора Павловича, почуття власної гідності поєднуються зі стриманістю й обережністю природженого дипломата [10].

У XVIII ст. під верхній одяг надягали жилети різних кольорів та білу сорочку зі стоячим, досить високим накрохмаленим коміром. Важливим акцентом у чоловічому вбранні була накрохмалена шийна хустинка. Знаменитий денді Джордж Браммел (1778–1840) ввів у моду витончені вузли і складки із шийної хустинки. Всі прагнули наслідувати його і ретельно вивчали брошури з описом та схемами зав'язки основних вузлів. Кожен із вузлів мав свою, іноді екзотичну назву: «Наполеон», «Східний», «Математичний», «Престол любові» й інші. Чоловіки носили зачіски в «античному стилі», зразками для яких служили погруддя римських імператорів «А-ля Каракалла» або «А-ля Тітус». Популярна чоловіча зачіска отримала назву «кок» бо як була схожа на гребінь півня. В той період в моді були бакенбарди «фаворити» [11]. Таким чином, оглянувши портрет, з упевненістю можемо зауважити, що в свій час Віктор Павлович був дуже стильним, модним представником аристократичного суспільства з вишуканим смаком.

Портрет князя Віктора Павловича Кочубея надійшов до Державного Ермітажу в 1923 р. з Строгановського палацу в Санкт-Петербурзі (нині – філія Державного Російського музею) [12].

Інший портрет Віктора Павловича написав у Росії Єгор (Георг) Іванович Ботман (1821–1891). За документами музею, робота датується приблизно 1879 р. [13]. Про російського живописця Єгора Ботмана збереглося мало інформації. Відомо лише те, що в 1853 р. він отримав від Академії мистецтв звання академіка портретного живопису за «Портрет ім-

ператора Миколи I» (1856). Тому саме портрети найбільш відомих особистостей XIX ст., написані ним, розкривають майстерність художника, показують його вміння не тільки точно передати портретну схожість, але й тонко розкрити й підкреслити всі чесноти зображеної на них людини. Єгор Іванович був неперевершеним майстром «парадного портрета» XIX ст., і підтвердженням цього є портрет графа В. Кочубея [14].

Робота має назву «Портрет князя Віктора Павловича Кочубея» (інв. № ЭРЖ – 1522; полотно, олія, розміри 139×102,5 см). На полотні, натягнутому на підрамник прямокутної форми, зображений поколінний портрет князя, який стоїть, поклавши праву руку на стіл. Віктор Павлович зображений у гарному, вишуканому вбранні з орденом Святого Апостола Андрія Первозванного з широкою блакитною стрічкою через праве плече, Імператорським орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира 1-го та 2-го ступенів, орденом Святого Олександра Невського й іншими [15]. Портрет Віктора Кочубея написаний у теплих тонах, які схиляють до себе глядача, пом'якшують його ставлення до людини, в чиїх руках зосереджена сильна влада, і водночас підкреслюють статус та високе положення князя. «Парадний портрет» мав на меті звеличити й уславити зображану особу, підкреслити її соціальний стан, багатство і престиж.

Вищезгаданий портрет Віктора Павловича Кочубея надійшов до Державного Ермітажу в 1946 р. з Музею етнографії народів СРСР. Наразі не представлений в постійній експозиції [16].

Не менш цікавою роботою, яка зберігається у фондовій колекції Державного Ермітажу, є портрет княгині Олени Павлівни Кочубей, уродженої Бібікової (1812–1888), яка була однією з перших світських красунь і займала значиме становище при імператорському дворі: фрейліна, статс-дама двору імператриці Марії Федорівни (1881–1894), гофмейстеріна Найвищого Двору Російської імперії (1883–1884), з 1885 р. – обер-гофмейстеріна, нагороджена жіночим орденом св. Катерини 1-го ступеня. За мемуарами XIX ст., О.П. Кочубей займала активну роль у придворному житті, була незмінною учасницею всіх палацових свят і розваг. У 1831 р. вона заміж за генерал-майора, флігель-ад'ютанта князя Есперо Олександровича Білосільського-Білозерського (1802–1846), в 1846 р. одружилася вдруге – з князем Василем Вікторовичем Кочубеєм (1812–1850). Він був сином відомого державного діяча Російської імперії, вище згаданого Віктора Павловича Кочубея (1768–1834). Князь Василь Кочубей зібрав відмінну колекцію картин, порцеляни та старовинного срібла. Але особливо чудовою й цінною була його нумізматична колекція, яка стала кращим приватним нумізматичним зібранням у Російській імперії. Опис колекції під назвою «Опис музеуму покійного князя В.В. Кочубея», підготовлений власником, після його смерті видала дружина, Олена Павлівна Кочубей [17].

Портрет княгині написав Ноель Альфонс-Леон (1807–1884) у 1861 р. в Росії. Робота написана з живописного оригіналу німецького портретиста Вінтерхальтера Франсуа Ксав'є (1806–1873) «Портрет княгині Олени Павлівни Кочубей» (1860) [18]. Альфонс-Леон – видатний французький гравер і літограф. Виконав більше тисячі літографій, у т.ч. бл. 600 портретів відомих особистостей, літографії зі знаменитих картин Дрезденської картинної галереї та з творів французьких і німецьких митців [19].

Літографія має назву «Портрет О.П. Кочубей» (інв. № ЭРГ – 19313). Матеріал – китайський папір. Розміри 75,5×56,8 см. На ній зображений поколінний портрет княгині, яка вбрана в розкішну сукню чорного кольору, зі стильною зачіскою з проділом, що розподі-

ляв гладко зачесане волосся, яке збиралося в тугий вузол на потилиці та прикрашалось, в даному випадку – очіпком, бічні сторони якого спускаються на плечі. З прикрас – гарне намисто, що оздоблює шию княгині, брошка, яка декорує декольте сукні та перстень із білих перлин, які традиційно символізували багатство та могутність [20].

У Державному Ермітажі зберігається ще одна картина, яка стосується княгині Олени Павлівни Кочубей. Це робота Михайла Олександровича Зічі «Костюмований бал у палаці княгині Олени Кочубей на честь імператора Олександра II 5 лютого 1865 року».

Михайло Олександрович (Міхай) Зічі (1827(29)–1906) – угорський художник і живописець. Навчався у Віденській академії мистецтв. З 1847 р. жив у Санкт-Петербурзі. В 1856 р. відтворив у акварелях головні етюди коронування імператора Олександра II (1855–1881), за які Петербурзька академія мистецтв присудила йому звання академіка. З 1859 до 1873 р., а потім з 1883 до 1906 р. служив придворним живописцем [21].

Робота має назву «Костюмований бал у палаці княгині Олени Кочубей на честь імператора Олександра II 5 лютого 1865 року» (інв. № ОР – 27379)*. Акварель написана в Санкт-Петербурзі у 1865 р. Техніка виконання: тонований коричневий папір, акварель, гуаш, білила; приклеєний до паспорту. Розміри 73×55 см. Внизу праворуч, на паспорті, підпис: «Zichy». Композицію вінчає імператорська корона та герб родини Кочубеїв, підтримуваний із обох сторін двома алегоричними жіночими фігурами. Під лівою жіночою фігурою – афіша театралізованого балу з написом французькою мовою: «5 fr. 1865 les Contes de Perrault. marche des hommes d'arme, fanfares, la fee ... premier groupe le Chat en botte...» («5 лютого 1865 казки Перро, марш воїнів, фанфари, фея ... перша група Кіт у чоботях»). Правіше від афіші, в руках одного з персонажів – овальний щит з написом: «Contes de Perrault» («Казки Перро»). В центрі малюнка зображений імператор Олександр II, поряд князі та генерали в мундирах, придворні в маскарадних костюмах. Трохи нижче – фея з веретеном і двома пажами. Серед численних дам і кавалерів у бальних і маскарадних костюмах «на задану тему: сюжети казок Шарля Перро (1628–1703)» – герольди, принци, людоджер, блазень, кіт у чоботях, персонажі зі «Сплячої красуні», «Червоної шапочки» й інші [22].

Акварель «Костюмований бал у палаці княгині Олени Кочубей на честь імператора Олександра II 5 лютого 1865 року» Михайла Зічі не представлена в постійній експозиції. До музею надійшла в 1927 р. з бібліотеки Зимового палацу [23].

Отже, вищеописані мистецькі твори є своєрідними документами свого часу, які передають духовні риси особистостей, їхню соціальну характеристику. Вони хоча й мають ознаки узагальнення та соціально-психологічного змісту, але, насамперед, володіють оптичною достовірністю, конкретним відтворенням моделі. Також розкривають характер, вік, смаки, вподобання та можливості зображуваної людини. Таким чином, портрети представників родини Кочубеїв мають беззаперечно високу історичну та мистецьку цінність.

Джерела та література

1. Федеральна державна бюджетна установа культури «Державний Ермітаж»: Ермітаж в цифрах і фактах. – [Електронний ресурс]. – https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/about/cts_and_figures?lng=ru.

* Ілюстрація вказаної картини М.О. Зічі розміщено на с. 160 даного випуску збірника (ред.).

2. *Модзалевский В.Л.* Малороссийский Родословник. – К. : Типография «Говариства Г.Л. Фронцкевич», Крещатик № 42, 1910. – Т. 2. Е–К. – С. 525.
3. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ЕРЖ – 1914.
4. *Величко С.В.* Літопис / Переклад з книжної української мови, коментарії В.О. Шевчука ; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2. – С. 602.
5. *Ситий І.М.* Герб і печатка Кочубеїв // Військовий історичний альманах. – 2010. – Число 2 (21), річник XI. – С. 85.
6. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ЕРЖ – 1914.
7. *Модзалевский В.Л.* Вказана праця. – С. 537.
8. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ГЭ – 4645.
9. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. – СПб., 1894. – Т. 11 А (22) Евреиновы – Жилон. – С. 890–891.
10. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ГЭ – 4645.
11. Федеральна державна бюджетна установа культури «Державний Ермітаж»: Образовательная музейная программа: Ампи́р в Росси́и: Мо́да: Мужской костюм. – [Електронний ресурс]. – <http://dutest.hermitage.ru/catalogs/1424282991/themes/1424283109/article/1424283111>.
12. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ГЭ – 4645.
13. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ЕРЖ – 1522.
14. *Коновалов Э.Г.* Новый полный биографический словарь русских художников. – М. : Эскимо, 2008. – С. 72.
15. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ЕРЖ – 1522.
16. Там само.
17. *Ломко О.М.* Історія однієї картини // Слово «Гетьманської столиці». – № 5 (62), вересень – жовтень, 2017. – С. 6.
18. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ЭРГ – 19313.
19. Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона. – Санкт-Петербург, 1906. – Доп. Т. II (3) Кошбух–Прусик. – С. 309.
20. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ЭРГ – 19313.
21. *Ломко О.М.* Вказана праця. – С. 6.
22. Фонди Державного Ермітажу. Облікова фондова документація, інвентарна картка, ОР – 27379.
23. Там само.

Ломко О. Портрети Кочубеїв у фондовій колекції Державного Ермітажу

На основі опублікованих і архівних джерел у статті досліджуються декілька портретів представників родини Кочубеїв, які знаходяться у фондовій колекції Федеральної державної бюджетної установи культури «Державний Ермітаж». Висвітлюються дані щодо сучасного стану, історико-культурної та мистецької цінності картин.

Ключові слова: Кочубеї, Державний Ермітаж, мистецький твір, портрет, літографія, акварель.

Ломко О. Портреты Кочубеев в фондовой коллекции Государственного Эрмитажа

На основе печатных и архивных источников в статье исследуются несколько портретов представителей семьи Кочубеев, которые находятся в фондовой коллекции Федерального государственного бюджетного учреждения культуры «Государственного Эрмитажа». Освещаются данные о современном состоянии, историко-культурной и художественной ценности картин.

Ключевые слова: Кочубеи, Государственный Эрмитаж, художественное произведение, портрет, литография, акварель.

Lomko O. The Kochubeys' portraits in the fund collection of the State Hermitage

Several portraits of the representatives of Kochubei family, which are in the fund collection of the State Hermitage Museum, are explored in the article, based on published and archival sources. The data on the current state, historical-cultural and artistic value of the paintings are highlighted.

Key words: Kochubeis, State Hermitage, artistic work, portrait, lithography, watercolour.

[надійшло до редакції: 01.10.2018 р.]